

УДК 378:37.032



Пономарьов О.С., Снігурова І.І., Національний технічний університет “Харківський політехнічний інститут”

Пономарьов Олександр Семенович, кандидат технічних наук, професор кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”.



Снігурова Ірина Іванівна, викладач кафедри української, російської мов та прикладної лінгвістики Національного технічного університету “Харківський політехнічний інститут”. Коло наукових інтересів: педагогічні технології, теорія і практика ділової комунікації, професійна культура та її мовленнєва складова.

Мовленнєва культура у структурі професіоналізму сучасного інженера

Истотні зміни в усіх сферах життя і діяльності людей зумовлюють появу нових вимог, які суспільство висуває до професіоналізму та особистісних якостей сучасних інженерів. В роботі проаналізовано сутність цих вимог та їх відображення у тенденціях розвитку сучасної інженерної освіти. Зростання ролі загальної культури фахівця перетворює її на невід’ємний елемент його професійної компетенції. Показано, що це в першу чергу стосується мовленнєвої культури як засобу ділового спілкування і передумови ефективного здійснення управлінських функцій.

Essential changes in all spheres of life and activity of people cause the new demands appearance which society sets up to modern engineers’ professionalism and their personal features. The essence of these demands and their reflection in the tendencies of modern engineering education development are analyzed in the work. The increase of role of specialist’s general culture turns it into an integral element of his professional competence. It is shown that first of all it refers to speech culture as a means of business communication and prerequisite of management functions effective fulfillment.

Людство сьогодні опинилось у складному і своєрідному стані переходу до принципово нового етапу в історії своєї цивілізації, сутність якого полягає у становленні постіндустріального суспільства, його інформатизації та глобалізації світогосподарських зв’язків. Основною хара-

ктеристикою цього стану стали швидкі кардинальні зміни у всіх сферах життєдіяльності людей. Вони торкнулися не тільки науково-технічного і соціального прогресу, техніки і технології матеріального виробництва, а й духовної діяльності, освіти, культури, побуту. Це потребує, як слух-

но зазначає В.Г.Кремень, “забезпечити високу функціональність людини в умовах, коли ідеї, знання й технології змінюються набагато швидше, ніж покоління людей” [1, с. 7].

За цих умов педагогічна теорія і практика виявились ще недостатньо підготовленими до нових умов, що породжує певну кризу всієї світової освітньої системи. Необхідність її подолання зумовлює потребу у глибокому системному аналізі тих традиційних педагогічних парадигм, які сформувались в умовах індустріального суспільства. Вони забезпечували підготовку людини до життя в тих умовах, однак сьогодні перестають відповідати новим реаліям і вимогам часу. Такого аналізу потребують всі підсистеми й елементи освітньої системи – від дошкільного виховання до організації післядипломної освіти. Однак особливої уваги і реформування вимагає професійна, насамперед інженерна, освіта.

Дійсно, як би не розвивались інформаційні технології і сфера послуг, які, за твердженням авторитетних футурологів, будуть переважними видами людської діяльності у XXI столітті, основою життєзабезпечення людини і суспільства у цілому була, є і завжди залишатиметься сфера матеріального виробництва. А характер її організації, застосовуваних технологій і якість продукції істотною мірою визначатимуться рівнем професіоналізму інженерних кадрів. Цей же професіоналізм формує і забезпечує вища школа, її науково-педагогічний склад. І вона повинна своєчасно виявляти провідні тенденції у зміні суспільних вимог до професіоналізму та особистісних якостей інженерів і належним чином здійснювати відповідну корекцію змісту освіти, використовуваних педагогічних технологій та всієї організації навчально-виховного процесу.

Таким чином, загальною проблемою сьогодні виступає необхідність чіткого визначення сутності професіоналізму інженера та забезпечення його належного рівня у системі вищої технічної освіти. Йдеться не просто про масову підготовку інженерів, яка була характерною для другої половини минулого століття, бо сьогодні вона вже вичерпала себе, а про формування фахівців якісно нового рівня. Він має полягати у тому, що не тільки професійні знання, особистісні риси і характеристики та загальна культура інженерів повинні відповідати сучасним суспільним вимогам. Необхідна чітка інноваційна спрямованість мислення, його системність, почуття особистої відповідальності за результати своєї діяльності. Все це має підтримувати у кожного інженера постійну потребу у нових знаннях, а отже, й прагнення до неперервної самоосвіти, самовиховання і самовдосконалення протягом всього активного трудового життя. Тільки так можна забезпечити відповідність змісту профе-

сіоналізму інженера та його рівня надзвичайно мінливим вимогам нашого динамічного часу.

Цілком очевидно, що зазначена проблема безпосередньо пов'язана з актуальними практичними завданнями сьогодення, оскільки від характеру її вирішення істотною мірою залежатимуть характер і напрямки подальшого розвитку техніки і технології, організації суспільного виробництва, а отже, і добробут людей, можливість задоволення їхніх постійно зростаючих потреб. Від цього ж істотною мірою залежать і можливість розв'язання надзвичайно гострих і вкрай небезпечних екологічних проблем сучасності, гармонізація відносин людини з природою. Не менш важливим уявляється і значення вказаної проблеми для педагогічної теорії, оскільки вона активно стимулює пошук, раціональний, науково обгрунтований вибір змісту сучасної інженерної освіти, доцільних шляхів і засобів її реалізації.

Розв'язанню цієї складної і вкрай важливої проблеми присвячено численні глибокі дослідження і наукові публікації, серед яких можна назвати, зокрема, праці В.Г.Кременя, В.П.Андрущенка, В.Ю.Бикова, О.Е.Коваленко, В.П.Малахова, Н.Г.Ничкало, Г.Г.Півняка, О.Г.Романовського, С.О.Сисоевої, Л.Л.Товажнянського та інших. В них глибоко досліджуються філософські і методологічні аспекти інженерної освіти, її зміст, напрямки розвитку та новітні педагогічні технології. Активно обговорюються питання гуманізації інженерної освіти, співвідношення фундаментальних, загальноінженерних і спеціальних дисциплін, впровадження дистанційних форм навчання тощо.

В той же час дещо меншу увагу дослідників привертають проблеми формування загальної і особливо професійної культури майбутнього інженера. Разом з тим її роль постійно зростає, і сьогодні неможливо уявити собі справжній професіоналізм без істотного культурного компонента у його структурі. Ми вважаємо також, що сьогодні ще не досить чітко визначені навіть сама сутність і структура поняття професійної культури інженера, роль окремих її складових у забезпеченні його успішної виробничої діяльності. Недостатньо активно здійснюються дослідження, розробка, впровадження у педагогічну практику й апробація ефективних форм, методів і засобів формування цих складових професійної культури інженера у навчально-виховному процесі його фахової підготовки.

Мета цієї статті й полягає в аналізі одного з таких важливих елементів професійної культури, яким виступає мовна і мовленнєва культура інженера, в першу чергу сучасного інженера-керівника. Актуальність і необхідність її формування визначається не просто недостатнім, а буквально вкрай низьким рівнем мовленнєвої

культури значної кількості студентів вищих технічних закладів освіти. У них досить часто відсутні належні уміння і навички монологічного і діалогічного мовлення, надзвичайно обмежений лексичний запас, який до того ж засмічений молодіжним сленгом, а то й просто непристойностями та ненормативною лексикою.

Добре відома сила людського слова. Вона здатна величезні маси людей підкорятися волі того, хто зумів нав'язати їм свої ідеї, знайшов потрібні слова і зумів переконливо вимовити їх, донести за їх допомогою смисл і мету своїх намірів до людей. Інша річ, на що спрямовані ці наміри, чи відповідають вони інтересам і потребам людей. Ця цікава сама по собі морально-етична проблема виходить за межі нашого дослідження, оскільки ми розглядаємо тут тільки силу слова як важливого інструменту професійного спілкування майбутнього інженера, вважаючи, що це слово несе позитивний зміст.

У зв'язку з цим уявляється доречним навести міркування О.Ф.Лосєва, який вважає, що "людське слово, як і людський суб'єкт, є результатом усіх енергем, які тільки можуть мислитися. Це та дивна річ, яку тільки тепер ми можемо оцінити у всій її глибині... Людське слово є носієм усіх енергем, які воно виражає, одночасно. Зрозуміло, що у такому разі жодна з цих енергем не може лишатися у чистому вигляді. Вступаючи у сукупне існування з іншими енергемами, кожна з них відповідним чином змінюється, і ця сукупність усіх енергем, що змінилися від одночасної дії, і є спільна енергема людського суб'єкта і людського слова" [2, с. 747].

У свою чергу, Л.С.Нечепоренко підкреслює, що "ніколи слово не буває нейтральним, якщо мова йде про міжособистісні відношення (стосунки)". Спеціально торкаючись ролі мовленнєвої культури керівника (а численні дослідження свідчать, що, з одного боку, значну частку керівників складають фахівці з базовою інженерною освітою, а з іншого, що у структурі професійної діяльності майже кожного інженера від 20 до 80% робочого часу припадає на виконання керівних функцій, тому все, що сказано нижче, безпосередньо стосується й інженера), вона підкреслює, що "талановитий керівник, знаючи багатство мовленнєвих нюансів, безумовно, завжди зуміє знайти відповідне слово, тон, стиль, форму бесіди, щоб домогтися бажаного впливу на підлеглих, на групу, колектив співробітників" [3, с. 171].

Вважаємо доречним навести результати наших власних досліджень. Вони включали цілеспрямоване опитування робітників двох харківських промислових підприємств і однієї будівельної фірми стосовно причин їх помилкових дій у виробничому процесі. За результатами цього опитування виявилось, зокрема, що у 29% випадків

цією причиною стало недостатнє розуміння смислу наказів та інструкцій, отриманих від інженерів-керівників. Нерідко прямо вказується, що окремі з них взагалі не вміють пояснити як слід суть справи, недостатньо володіють культурою ділового спілкування і його мовленнєвими засобами.

Спілкування ж являє собою цілеспрямовану взаємодію між людьми з метою обміну інформацією. Звичайно ця інформація може стосуватися самих людей, їх інтересів чи спільної діяльності або ж зовнішнього світу. Коли предметом спілкування виступає спільна справа і, за словами Г.В.Троцько та І.М.Трубавіної, "його мета лежить поза самою взаємодією суб'єктів, йдеться про ділове спілкування". Його особливостями, на їх думку, є те, що:

- основним завданням виступає продуктивне співробітництво;
- у суб'єктів спілкування добре взаєморозуміння у питаннях справи;
- партнер у діловому спілкуванні завжди виступає як особистість, значима для суб'єкта.

Ділове спілкування полягає у тому, щоб розбиратися в людях і на цій основі будувати з ними правильні взаємовідносини, зумовлені потребами професійної діяльності. Спілкування завжди призначене для досягнення цілей цієї діяльності [5, с. 3-4].

Таким чином, наведені результати наших досліджень свідчать, що рівень володіння культурою спілкування певного числа інженерів не може вважатися таким, що відповідає завданням ділового спілкування і умовам ефективного їх вирішення.

Про далекий від бажаного рівень мовленнєвої культури свідчить і аналіз спілкування зі студентами у навчально-виховному процесі (не будемо вже й говорити про позааудиторне спілкування). Багатьох з них так і не навчили правильно мислити, логічно і послідовно викладати свої міркування, переконливо аргументувати і відстоювати свою позицію. Сьогодні досить характерним є випадок, коли на прохання сформулювати визначення якогось об'єкта чи явища студент починає свою відповідь словами "це коли...".

Через відсутність належної культури логічного мислення він навіть не робить при цьому спроби відрізнити цей об'єкт чи явище від інших з певного ряду, подібних за формою, але відмінних за змістом і властивостями. Студент не замислюється над тим, що при визначенні певного поняття необхідно вказати наближчий рід та найхарактерніші ознаки, які відрізняють даний об'єкт, відмежовують його від інших своїми видовими відмінностями.

Навіть без спеціальних педагогічних експериментів спостережливий викладач легко може

виявити численні мовленнєві хиби студентів, уважно вислуховуючи їх відповіді на практичних заняттях і семінарах, на екзаменах чи заліках. При цьому у нього з'являється і реальна можливість не тільки виправляти помилки, а й роз'яснювати смисл норм правильного мовлення, прищеплювати відповідні навички словотворення, побудови речень, техніки ефективного спілкування і публічного виступу тощо. Особливо корисними для цього уявляються доповіді студентів перед комісіями при захисті курсових та дипломних робіт, які добре розвивають навички підготовки публічного виступу та його здійснення, привчають мислити при відповідях на запитання. На жаль, поширення останнім часом так званої модульно-рейтингової системи істотно зменшує такі виховні можливості, оскільки тепер оцінка виставляється переважно за результатами письмових робіт.

Ми вважаємо, що для формування мовленнєвої культури як одного з істотних елементів професійної компетентності треба навчити майбутніх фахівців логічно мислити і правильно говорити. Необхідно прищепити їм навички дискурсивного (від лат. *discursus* – *міркування*) викладання своєї думки як способу, за яким міркування формується у вигляді ланцюжка послідовних логічних кілець, причому кожне з них впливає з попереднього і, у свою чергу, зумовлює наступне. Це допоможе не тільки донести до слухача чи співбесідника справжню сутність позиції, а й переконати його у її справедливості, дасть йому змогу глибше усвідомити смисл того, що йому повідомляється. Іншими словами, це може стати надійним засобом істотного підвищення ефективності спілкування.

Навчити студента логічно мислити і правильно доносити до партнерів по спілкуванню смисл своїх міркувань фактично означає сьогодні істотно підвищити рівень його загальної і професійної культури, закласти підвалини подальшої успішної діяльності, створити вагомі передумови особистісної самореалізації і життєвого успіху. А це потребує спеціальної цілеспрямованої і наполегливої праці кожного викладача. Знов повертаючись до висловленої Л.С.Нечепоренко позиції щодо культури керівника як умови його успішної управлінської діяльності, звернемо увагу на те, що “сила слова і ефективність мовленнєвої діяльності проявляються через культуру його висловлювань. І тут спрацьовують такі його компоненти, якими є лексичне й фразеологічне багатство, чіткість граматичних позицій, вибір тембру, темпу, динаміки звучання. І тоді управлінець дійсно зуміє переконати всіх у правильності ухвали, необхідності виконувати вимоги закону і необхідності сумлінного виконання неписаних моральних правил, що склалися віками, а потому і є вічними” [3, с. 171].

Сьогодні існує значна кількість наукових і навчально-методичних робіт, присвячених техніці й культурі ділового спілкування. Як приклад можна навести хоча б роботи [4-5]. В цих публікаціях досить детально описано види спілкування, психологічні особливості і способи впливу на партнера та ефективні прийоми його переконання, напрацьовані і апробовані діловою практикою.

Однак майже завжди автори виходять з того, що учасники спілкування вже володіють певним рівнем мовленнєвої культури й необхідними навичками міжособистісної комунікації і тому наголошують переважно на удосконаленні техніки їх використання. Так, на думку Л.Г.Зубенко і В.Д.Немцова, “щоб навчитись легкому і красивому володінню мовою, треба звернутись до її техніки”. При цьому вони зазначають, що “будова мовного апарату особливості голосу людини, мовне дихання, артикуляція звуків, дикція, логічна пауза, логічний наголос, інтонація, гігієна голосу промовця, особливості виступу у великих аудиторіях, використання мікрофона – такі основні поняття, що вивчаються у плані техніки мови”. Однак автори цілком справедливо підкреслюють, що “оволодіння технікою мови не зводиться до механічного відпрацювання голосових та інших навичок. Техніка публічного мовлення підпорядкована до ідеї, думки, змісту лекції” [4, с. 13-14].

Аналіз мовленнєвої практики і наукових досліджень у сфері мовлення дозволяє дійти висновку, що мовленнєва культура людини складається з двох основних, однаково важливих елементів. *Перший* з них носить *змістовний* характер і полягає у певному лексичному запасі та ерудиції, у логічному мисленні, фонетичній, морфологічній і синтаксичній культурі. Призначенням цього елементу мовленнєвої культури виступає чіткість і правильність формулювання і викладення людиною своїх міркувань. Він визначає, по суті, *що* необхідно говорити, як побудувати речення, щоб зрозуміло і переконливо викласти співбесідникові свою думку.

Для професійної культури інженера він означає необхідність володіння не тільки спеціальною і загальноінженерною, а й суспільно-політичною, загальнонауковою і загальнокультурною лексикою. В той же час культура використання цих знань передбачає психологічне чуття і обов'язкове урахування рівня освіти і кругозору співбесідника чи аудиторії слухачів. Не слід підкреслювати своєї переваги, принижуючи тим самим людину і провокуючи виникнення у неї психологічного бар'єру, який заважатиме їй уважно слухати і розуміти смисл того, що ви прагнете їй довести.

Другий елемент мовленнєвої культури відображає її *формальний* аспект і полягає у належ-

ному володінні технікою мовлення. Вона включає і навички належного володіння людиною можливостями голосового апарату, включаючи правильну дикцію та інтонацію, і уміння обирати необхідні темп і ритм мови, визначаючи і правильно використовуючи граматичні і логічні паузи. Призначенням цього елемента виступає істотне підвищення ефективності спілкування, пробудження інтересу співбесідника до змісту того, що промовляється, створення додаткових умов для розуміння вказаного змісту. Цей елемент визначає, по суті, як слід подавати свої міркування, щоб найкращим чином досягти цілей бесіди, повідомлення, наказу тощо.

Для професійної культури інженера він означає необхідність наявності навичок співвіднесення змісту того, що йому треба сказати, з формулюванням його найдоцільнішого викладення з урахуванням усіх супутніх обставин (шум працюючих механізмів у виробничому приміщенні, міра напруженості виконуваної операції робітником тощо). Це передбачає належне володіння ефективними прийомами техніки мовлення, контроль процесу розуміння співбесідником того, що говориться, а також знання і при необхідності використання невербальних засобів спілкування.

Уявляється цілком зрозумілим, що для справжнього професіоналізму інженера однаково важливими виступають обидва розглянуті елементи мовленнєвої культури, як неможливо вказати, яка рука для людини більш важлива – права чи ліва. Дійсно, без належного володіння технікою мовлення неможливо достатньо ефективно передати свою думку, а отже, і реалізувати свої наміри. В той же час ніяка найдосконаліша техніка і навіть прекрасний артистизм не здатні допомогти висловити плутану, нечітку, навіть для себе, сформульовану думку. Однак ми цілком згодні з наведеною вище думкою Л.Г.Зубенко і В.Д.Немцова про необхідність підпорядкування техніки ідеї, думки, змісту повідомлення.

Саме такого підпорядкування, навіть при певному володінні технікою (яка у студентів часто є порівняно розвинутою завдяки телеба-

ченню), на жаль, не спостерігається. Тому ми впевнені, що сьогодні першочерговим завданням з формування мовленнєвої культури майбутнього інженера слід вважати саме змістовний її аспект. Формальний же аспект, тобто техніка мовлення, може й повинен формуватися паралельно і виступати дійсно формою виявлення змісту отриманих знань і навичок.

Таким чином, наведені результати дозволяють дійти таких висновків.

По-перше, у зв'язку з істотним підвищенням значення особистісного чинника у забезпеченні належної ефективності суспільного виробництва відповідно змінюються вимоги до поняття професіоналізму інженера і його структури. За цих умов мовленнєва культура, як і навички ділового спілкування взагалі, фактично переходять від статусу складових загальної культури до ролі важливого компонента професійної компетентності.

По-друге, існуючий рівень мовленнєвої культури інженерів і студентів вищих технічних закладів освіти та практика її формування аж ніяк не відповідають вимогам часу і не сприяють найбільш ефективному здійсненню ними суто професійних функцій. Більш того, з часом ця невідповідність буде постійно збільшуватись.

По-третє, керівництву вищої школи, всьому науково-педагогічному складу необхідно глибоко усвідомити ситуацію, що склалася, і спільними зусиллями не тільки викладачів соціально-гуманітарних дисциплін, а й спеціальних та загальноінженерних розробити і впровадити у навчально-виховний процес ефективні методики, які б сприяли рішучому подоланню цієї ситуації, істотному підвищенню рівня загальної і професійної культури інженерів, у тому числі й культури мовлення.

Це створюватиме необхідні передумови для поступового зростання виробничої культури, успішного впровадження і освоєння перспективних високих технологій і забезпечення конкурентоспроможності національної економіки, зростання добробуту народу, духовного і соціально-економічного відродження України.

Література

1. Кремень В.Г. Філософія освіти XXI століття // Педагогіка і психологія. – 2003. – № 1(XXXVIII). – С. 6-16.
2. Лосев А.Ф. Бытие – имя – космос. – М.: Мысль, 1993. – 941 с.
3. Нечепоренко Л.С. Мовленнєва культура як умова успішної управлінської діяльності // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Зб. наук. праць. – Вип. 4. – Харків: НТУ «ХПІ», 2002. – С. 170-174.
4. Зубенко Л.Г., Немцов В.Д. Культура ділового спілкування: Навчальний посібник. – К.: ЕксОс, 2002. – 200 с.
5. Троцько А.В., Трубакина И.Н. Теория и методика делового общения. – Харьков: ХГПУ, 1999. – 110 с.